

Fartøyvern

Guide for verft og båtbyggerier – antikvariske prinsipper i fartøyvernet

Et verna eller freda fartøy har status som kulturminne. Dermed skal fartøyet representere en del av historien gjennom å bli tatt vare på akkurat slik det var på et bestemt tidspunkt. Hovedprinsippet er at en skal bytte likt mot likt på lik måte. Det vil si at det ved utskiftninger skal brukes samme material, forarbeidet på samme måte, festet med de samme teknikker og med den samme overflatebehandlingen. Dersom arbeidet omfatter tilbakeføring av deler av fartøyet til en tidligere historisk situasjon, så vil dokumentasjon av tidligere materialbruk og teknikker være styrende for utføringen.

Når vi restaurerer er det alltid en fare for at vi legger våre egne vaner, meninger, fordommer, behov for økt komfort osv. inn i kulturminnet. Dette må vi arbeide aktivt for å unngå. En restaurering skal opprettholde fartøyet sine historiske kvaliteter. Da er det viktig å ha en forståelse for hvordan og hvorfor fartøyet ser ut som det gjør og ha forståelse for de tekniske løsningene. Ofte vil en som moderne handverker oppleve å se løsninger eller materialbruk som er dårlige. Da skal en som utgangspunkt akseptere de dårlige løsningene, og evt. endringer skal alltid avklares med Riksantikvaren/tilskuddgiver og eier. Ansvar som ligger på verftet er i denne sammenheng ganske stort.

Dokumentasjon

«Dokumentasjon» kan være så mangt. I denne sammenheng er det historisk dokumentasjon, teknisk dokumentasjon og dokumentasjon av restaureringsprosessen som er viktig.

Den historiske dokumentasjonen deler fartøyet «liv» inn i epoker eller faser etter bruk og ombygginger. I forkant av et restaureringsarbeid må det være helt klart hvilken epoke eller fase i fartøyet «liv»

som skal være styrende for verne- og restaureringsarbeidet. Det er hovedsakelig graden av sikker dokumentasjon, særlig i form av fartøyet deler og komponenter, som er styrende for hvilken epoke som velges. Det er naturlig at eier har ansvar for å fremskaffe historisk dokumentasjon, samt formidle den på en måte som gjør den tilgjengelig for verftet eller båtbyggeriet som skal utføre arbeid på fartøyet.

Den tekniske dokumentasjonen skal styre detaljene i restaureringsarbeidet. Løsninger, materialvalg, overflatebehandling osv. skal være slik det har vært, og slik det framkommer av dokumentasjonen. Dersom det ikke foreligger en samlet framstilling av den historiske dokumentasjonen vil det gjøre arbeidet vanskeligere. Jo mer som er avklart på forhånd, jo bedre.

Fartøyet vil nesten alltid være den viktigste kilden. Dokumentasjon av demonteringsarbeidet kan være viktig i rekonstruksjonsarbeid. Ofte vil det ikke være snakk om tilbakeføring eller rekonstruksjon, og da er demonteringen den viktigste delen av den «arkeologiske» avdekkingen av informasjon.

Antikvariske prinsipper

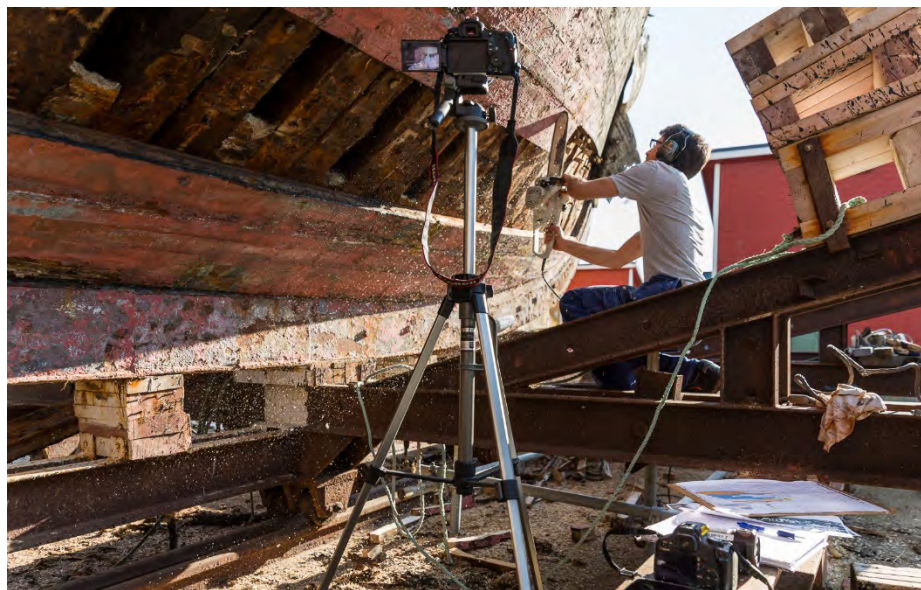
Bevare originalmateriale/gammelt materiale.

Ved utskiftninger: *Benytte samme materialer og handverksteknikker.*

Eventuell tilbakeføring hvis fartøyet historiske kvaliteter er vesentlig forringet. All tilbakeføring forutsetter fullgod dokumentasjon.

Restaureringsarbeid skal dokumenteres gjennom tekst, foto og eventuelt tegninger.

Eventuelle arrangementsmessige endringer, av andre årsaker enn antikvarisk rekonstruksjon/tilbakeføring, bør være reversible og lesbare.

Prosessene dokumenteres underveis, og det er mange måter å dokumentere på. Her filmer Maurizio mens han river hudplank på «MS Grytøy». Still-kamera, skisseblokk, støtplan og eldre fotografier er også tilgjengelig. NNFA.

«Faun» males med linoljemaling slik det var opprinnelig. HFS.

Handverkeren som utfører arbeid på fartøyet, vil av og til se løsninger som kanskje ikke har vært kjent. I så fall vil det være viktig å dokumentere slike løsninger og la disse være styrende for restaureringsarbeidet. Viser dokumentasjonen at det har vært brukt bestemte løsninger er det disse som skal brukes, selv om de kanskje virker fremmede eller ikke er teknisk optimale.

Under arbeidets gang er det viktig å dokumentere eget arbeid i form av foto og tekst. Tegninger, film osv. er også aktuelt. Det kan være fornuftig å avklare med fartøyeier hvilket nivå dokumentasjonen skal ha på forhånd, slik at dette kan legges inn i prosjektkostnadene. Det er naturlig at verftet har ansvar for den tekniske dokumentasjonen dersom eier ikke har mulighet til å følge opp alle trinn i arbeidsprosessene.

Handverksutførelse

Hvilke krav stilles til utførelsen av selve handverket? Kan vi bruke datastyrt fres, eller må alt lages med øks og handhøvel? I følge de antikvariske retningslinjene til

Riksantikvaren skal alle detaljer i skrog, rigg, innredning osv. utføres med tidstypisk form, framstilling og finish. Utskiftede deler skal være eksakte kopier av de gamle. Innen kulturminnevernet er det ulike krav til hvordan handverket skal utføres. Normen innenfor fartøyvernet er at det er lov å bruke moderne handverktøy og trebearbeidingsmaskiner som bandsag, avretter, dimensjonshøvel, stasjonærfres osv. Men finishen skal være historisk korrekt. D.v.s. at ei mast kan bearbeides med motorsag og elektrisk høvel, men finish skal være med handhøvel. Dersom det er tvil om hvordan en prosess skal utføres er det best å kontakte Riksantikvaren for å få en avklaring. Slike avklaringer bør i størst mulig grad skje i forkant av prosjektet, siden det vil ha innvirkning på prisen.

Støpte og smidde deler skal støpes og smis, dersom deler skal kopieres. Det er ikke akseptabelt å sveise opp kopier av støpte og smidde deler. For å bevare gamle deler kan sveising være en aktuell reparasjonsmetode.

Smidde, fremfor sveiste beslag gjør en forskjell. Her et utvendig blokkbeslag. HFS.

Sentrale begreper

Sikring

Stabilisere tilstanden, hindre ytterligere forfall. Sette prosjektet i en "møllpose" i påvente senere tiltak.

Restaurering

Hele eller deler av fartøyet settes i stand med de samme materialene og håndverksmessige utførelse og overflatebehandlinger som opprinnelig. En restaurering kan godt medføre at noen elementer blir rekonstruert.

Rekonstruksjon

Ikke-eksisterende deler av fartøyet blir gjenskapt til opprinnelig utseende eller til en nærmere definert fase eller epoke i fartøyets «liv». Rekonstruksjoner må bygge på sikker dokumentasjon.

Historisk dokumentasjon

Gamle foto, tegninger, beskrivelser, målebrev, intervju osv. Som en hovedregel skal all restaurering bygge på et slikt dokumentasjonsmateriale. Historisk dokumentasjon vil ofte gi grunnlag for å forstå den tekniske dokumentasjonen. Den vil videre være grunnlag for å rekonstruere manglende detaljer.

Teknisk dokumentasjon

Dokumentasjon av fartøyet slik det er før restaurering begynner. Dersom fartøyet skal framstå slik det gjorde før demontering tok til, er dette det viktigste dokumentasjonsgrunnlaget for restaurering.

Antikvariske retningslinjer

Drift og vedlikehold skal ha som overordna mål å sikre fartøyet som varig kulturminne. Konserveringstiltak, vedlikehold og restaurering må skje etter prinsipp som tar vare på de historiske kvalitetene til fartøyet ut fra en nærmere dokumentert epoke i fartøyets historie.

Guide for verft og båtbyggerier – antikvariske prinsipp i fartøyvernet

De antikvariske retningslinjene sier også at vi skal ta vare på mest mulig av de gamle materialene og delene på fartøyet. Dersom en kan ta vare på en del ved å reparere den, f.eks. med liming eller sveising, vil det være et alternativ til å skifte ut hele delen. Forsterking, lasking, doubling, «spjelking» og lignende løsninger er aktuelle for å bevare mest mulig av det originale. Men de må vurderes ut fra en helhet i prosjektet og avklares på forhånd.

Materialvalg

Alle typer materialer skal erstattes av tilsvarende materialer som har vært brukt på det aktuelle fartøyet i den aktuelle refer-

anseperioden. Det betyr at riggen på et seglfartøy skal ha tauverk av hamp og manilla, dersom disse materialene ble brukt tidligere på dette fartøyet. Dekket skal drives med tradisjonelt drev og bekes, dersom det var brukt på det aktuelle fartøyet. Festemidler skal være like de gamle, selv om de seinere ikke blir synlige. Linoljemaling, linolje og tjære er aktuelle materialer for impregnering og overflatebehandling. En del laget av furu skal byttes ut med en tilsvarende del av furu. Unntak kan forekomme. Et eksempel er lakk innvendig der det i en periode ble brukt brannfarlig celluloselakk. Et annet unntak er moderne malingssystemer på stål, jern eller alumin-

ium der det ansees som forsvarlig å bruke produkter som kvalitetsmessig vesentlig overgår gårdsdagens overflate- og korrosjonsbeskyttelse og hvor hensynet til vern for fremtiden blir tillagt størst vekt. Avdekking av typer lakk og maling, fargeanalyse o.l. er fagarbeid der en gjerne må trekke inn eksterne fagfolk.

Tilpasninger til drift

Endringer og avvik fra dokumenterte løsninger kan forekomme både etter ønske eller krav fra eier og etter pålegg fra Sjøfartsdirektoratet. Det er eier sitt ansvar å avklare om endringer og avvik blir godkjent av Riksantikvaren og Sjøfartsdirektoratet før iverksettelse. Som verft må en imidlertid være oppmerksom på at tilskudd kan bli holdt tilbake, eller falle bort, dersom vilkårene til Riksantikvaren ikke blir overholdt. Pålegg fra Sjøfartsdirektoratet som kommer i konflikt med Riksantikvarens retningslinjer, skal ikke utføres uten Riksantikvarens samtykke. Normalt skal det i slike tilfeller først søkes om dispensasjon, slik Sjøfartsdirektoratets regler åpner for. Dersom dette ikke er mulig skal det vurderes om kravene kan etterkommes gjennom tiltak som ikke reduserer fartøyet sin verdi som kulturminne. Man skal uansett være bevisst på at Riksantikvarens prioriteringer ved slike avveininger er vern, og ikke tilrettelegging for drift.

Prisoverslag

Mange faktorer vil påvirke prisen i et fartøyvernprosjekt. Handverksutførelse, produksjonsprosesser, materialvalg, dokumentasjon osv. Verftet som gir pris må være klar over at de ikke kan bruke moderne festemidler som torx-skruer eller bruke spikerpistol. Enkelte ting kan være tidkrevende å få tak i, noe må produseres spesielt som støpte og smidde deler. En restaurering vil som regel være dyrere enn om handverkeren i større grad kan bygge opp ut fra sitt «eget hode». Dette er viktig å være klar over for både fartøyeieren og verftet.

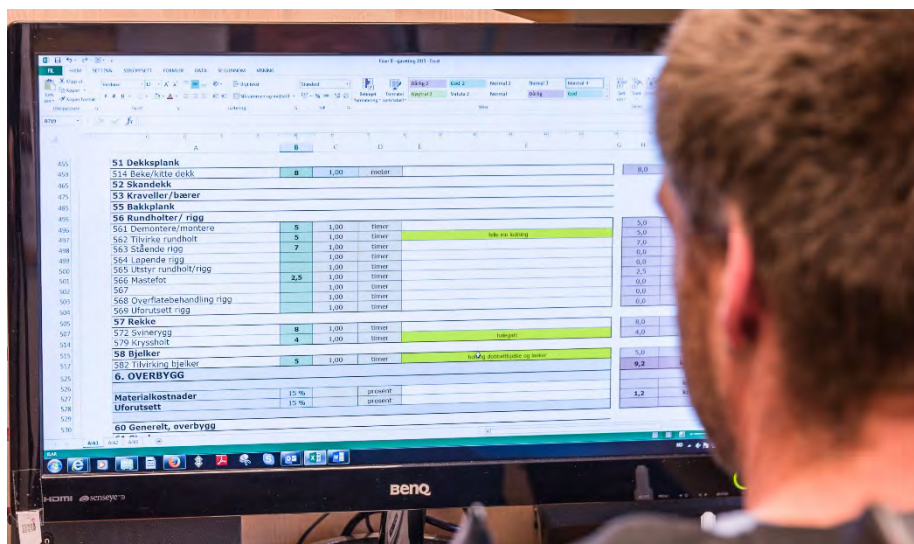
Jo mer av dokumentasjonen som er på plass før et prisoverslag blir utarbeidet, jo mer treffsikkert blir overslaget. Her har alle parter en felles interesse i å få størst mulig forutsigbarhet. Etter at demonteringsprosessen har kommet i gang bør en derfor lage et overslag ut fra det omfanget som da viser seg. Demontering bør altså også ha som mål å avdekke fartøyets tilstand i størst mulig grad.

Et forsøk på å bevare mest mulig av de opprinnelige panelene i styrhuset på «RS Bishop Hvoslef». Råteskadde deler er byttet ut med frisk materiale av tilsvarende kvalitet. NNFA.

God kommunikasjon mellom verft og eier er en forutsetning for ei god restaurering. Eier må gjøre all historisk dokumentasjon tilgjengelig for verftet, samt være delaktig i beslutninger og føre dialog med Riksantikvaren. A. T. Sæther. NNFA

Kalkulasjoner er svært krevende i forbindelse med restaureringsprosjekter. Det er mange parametere som må ta stilling til, og nye momenter avdekkes gjerne under riving. NNFA.

I et restaureringsprosjekt er det som regel noen som har gitt tilskudd til å få arbeidet utført. Det kan være f.eks. Riksantikvaren, fylkeskommunen eller Kulturminnefondet. Disse stiller som regel krav til hvordan arbeidet skal utføres, noe som er viktig å avklare før en som verft gir pris på en jobb. Uansett hvem som gir tilskudd er det Riksantikvaren som er overordnet antikvarisk instans og som har inngått verneavtale med eier. Derfor er det normalt Riksantikvaren som skal kontaktes ved avvik og endringer.

Kvalitet

Kvalitet er et relativt begrep. Særlig når en snakker om materialkvalitet på trematerialer. Det som egner seg til spant egner seg ikke til dekk. En viss mengde kjerneved er en god ting i dekk, men urealistisk å kreve i hudplanker på 14 meter.

I visse tilfeller er det ikke mulig å få like gode materialer som originalt, mahogni fra Honduras eller teak fra Burma er ikke gjengs handelsvarer i dag og må kanskje erstattes med andre materialer med like karakteristika, slik at form, funksjon og styrke blir ivaretatt. Det er ikke i noens interesse å erstatte dårlige stållegeringer med dårlige stållegeringer hvor man kan få materialer som står seg over tid. Samtidig er det viktig å tenke på hvorfor det er nytt et spesielt materiale ett sted og ikke et annet sted, avstivninger og forsterkninger kan destabilisere en struktur og overføre spenninger til andre områder av fartøyet.

I fartøy som er i konstant bruk er det overraskende hvor godt «dårlige» materialer står seg over lang tid. Men i dag har de vernede fartøyene en helt annen drift og

oppfølging. Derfor bør vi legge vekt på å bruke gode materialer, kanskje bedre enn dem som blir byttet ut. Åpen dialog med eier i slike tilfeller er viktig.

Ansvar

Eieren av et verna fartøy skriver under på en verneavtale og godtar visse vilkår når han eller hun mottar tilskudd til restaurering. Det er derfor eiers ansvar å rapportere til Riksantikvaren og foreta nødvendige avklaringer undervegs. Eier har som regel fått tilskudd til en spesifikk oppgave, og må søke om omdisponering dersom midlene skal brukes til andre ting. Det kan derfor være en fordel for verftet å få kopi av tilsagnsbrevet, slik at det er klart for alle hva tilskuddet skal dekke.

Avvik i forhold til utførelse og kvalitet må avklares med Riksantikvaren så tidlig som mulig i prosessen. Dette er eier sitt ansvar, men det vil i enkelte tilfeller være verftet som reiser problemstillingene. Da er det verftet sitt ansvar å ta dette opp med eier.

Sjekkliste for verft og båtbyggerier

Har vi den nødvendige informasjon, dokumentasjon og kompetanse til å gjennomføre arbeidet som tenkt?

Kan vi prosjektene og levere et overslag eller tilbud på dette prosjektet med en viss form for sikkerhet?

Har vi fleksibilitet, tid, plass og økonomiske rammer til å kunne utsette eller vente på mer midler hvis nødvendig?

Har vi kapasitet og kompetanse til å kunne gjennomføre prosjektet etter de føringer som gjelder og som er beskrevet ovenfor?

Hva kan et slikt prosjekt bidra med av kompetanse til bedriften?

Hvilke ringvirkninger vil dette få? Er de ulike investeringene og ressursene forbundet med et slikt prosjekt av en slik art at de kan brukes igjen eller skape merverdier i en eller annen form?

Har eier den nødvendige kompetansen til å følge opp prosjektet, eller er kompetent person engasjert av eier (er det søkt om midler til oppfølging)?

Litteratur

Riksantikvarens rapporter nr.25 1998. *Flytende kulturminner: En innføring i fartøyvern*. Riksantikvaren.

Nasjonal verneplan for fartøy: 2010-2017. 2010. Riksantikvaren.

Nyttige kontakter:

Hardanger Fartøyvernssenter; www.fartoyvern.no

Nordnorsk Fartøyvernssenter; www.nnfa.no

Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter; www.bredalsholmen.no

Norsk Forening for Fartøyvern; www.norsk-fartoyvern.no

Riksantikvaren; www.ra.no

Forfatter:

Åsmund Kristiansen, Hardanger Fartøyvernssenter

Publisert:

September 2015